

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

2016/2

yıl: 7 cilt: VII sayı: 14

İlk Üç Sûredeki Bazı Ayetler Bağlamında Müfessir Kummî'nin Şii Eksenli Yorumları

Mehmet Yusuf YAGIR*

Özet

Şia'nın tefsir kaynakları arasında el-Kummî'nin tefsirinin önemi büyüktür. Bu tefsir, Şii tefsir anlayışının en eski ve en temel kaynağı olarak kabul edilmektedir. Eserin müellifi, tefsirini te'lif ederken bağlı bulunduğu mezhepten bağımsız hareket edememiştir. Kur'an'ın ilk üç suresi (Fatiha, Bakara ve Âl-i İmrân) kapsamında ele aldığımız bu eserde bazı ayetler, mezhebi anlayışa uygun bir şekilde tefsir edilmiştir. Şia'yla bağlantılı olarak tefsir edilen bu ayetler, belli-başlı tefsir kitaplarıyla karşılaştırıldı. Bu eserlerde Kummî'nin fikirlerini destekleyen bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an-ı Kerim, el-Kummî, Tefsir, Emirü'l-Mü'minin, Şia.

Commentator al-Kummi's Shite Unaxial Comments In The Context of The Some Verses Within The First Three Surahs

Abstract

The importance of al-Kummi's commentary is great among the resources of Shia. This commentary is accepted as the oldest and the main resource of the Shiah commentary understanding. Author of the book when writing his commentary can't act independently from his sect it is connected. Some verses has been commentary proper sectarian approach in this book that we have discussed within the first three Koran surah (Fatiha, Bakara and Al-i Imran). It is compared this verses that Kummi had commentary as linked to Shia with main books of the commentary. Could not be reached a knowledge that supporting the Kummi's ideas.

Key Words: The Holy Quran, al-Kummi, Commentary, Amir al-Muminin, Shia.

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir A. B. D.
yusufhilvani@mynet.com

Giriş

İslâm tarihinin henüz birinci asrından itibaren, hem dini hem de siyasi anlayışa sahip mezhepler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu mezhepler, tefsir hareketine ivme kazandıran önemli etkenlerden biri olmuştur. Zira bu mezheplerin müntesipleri, gittikleri yolun doğruluğunu ispatlama gayesiyle Kur'ân'dan deliller bulma gayreti içine girmişlerdir. Bu anlamda, gerektiğinde fikirlerini desteklemek maksadıyla, Kur'ân'ı te'vil etme yoluna başvurmuşlardır. Bu bağlamda her mezhep, Kur'ân'a müracaat ederek düşüncesine uygun kısımları almış, uygun olmayan kısımları da te'vil yoluyla kendi düşünce yapısına uydurmaya çalışmıştır.¹

İslâm Tarihinde ortaya çıkan en eski dini-siyasi mezhep Şiâ'dır.² İmametin (halifeliğin, devlet başkanlığının) Hz. Ali ve onun soyundan gelenlerin hakkı olduğunu savunan bu mezhebin tefsir eserleri de bu kaygı çerçevesinde şekillenmiştir. Dolayısıyla Şiî müfessirler eserlerinde imamet ve imamete müteallik kavramlar etrafında dönüp dolaşmışlardır.³

İlk dönem önemli Şiî alimlerinden biri el-Kummi'dir. O da yazmış olduğu tefsirinde bazı ayetleri, imamet meselesiyle bağlantılı bir şekilde tefsir etmiştir. Biz de bu çalışmamızda el-Kummi'nin imamaet meselesi doğrultusunda tefsir ettiği bazı ayetleri ele alacağız. Kapsamlı olacağı düşüncesiyle el-Kummi'nin eserinin tamamını bu makalede ele almayacağız. Sadece Kur'ân'ın ilk üç suresinin (Fatiha-Bakara-Âl-i İmrân) tefsirine bakarak, Kummi'nin hangi ayetleri, Şia ve imamet meselelerine yönelik tefsir ettiğini ortaya koyacağız. Bu arada mezhep saikiyle tefsir ettiği ayetleri, aradaki farkı anlamak maksadıyla belli-başlı rivayet, dirayet

1 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Fecr Yay., 2014, s. 297.

2 Muhammed Ebû Zehra, *İslam'da İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sıbğatullah Kaya, Ankara: Yeni Şafak, t.y., s. 41.

3 Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş*, İstanbul: İFAV Yay., 2013, s. 58-60.

ve Mutezile tefsirleriyle karşılaştıracğız. Bazen de sonraki dönemlere tesir edip etmediğini anlamak için bazı önemli Şia tefsirleriyle mukayese edeceğiz.

1. Şia ve Şiilik Hakkında

Şia, Hz. Ali'nin taraftarı olup, onun diğer sahabelerden üstün olduğunu iddia edenlere verilen isimdir.⁴ Bu iddiada olanlara göre Hz. Ali'nin halifeliği (devlet başkanlığı) gerek gizli gerekse açık bir şekilde, hem nass hem de vasiyet ile tayin edilmiştir. Halifelik her zaman onun soyundan gelenlerde olacaktır.⁵

Şia'nın çıkış sebebiyle ilgili olarak çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bu görüşleri şöyle sıralamak mümkündür:

1. Bazı Şii müellifler, Hz. Ali'nin velayetinin bütün peygamberlerin sahifelerinde yazılı olduğu fikrini savunmuşlardır. Ancak çoğunluğun görüşüne göre Şia'nın ortaya çıkışı Hz. Muhammed (s.a.v)'in yaşadığı dönemde ve onun vasıtasıyla ortaya çıkmıştır.

2. Şii olmayan bazı alimlere göre Şiilik Hz. Muhammed'in vefatından sonra, Haşimî Soyundan bir grubun, başta Hz. Ali olmak üzere hilafetin Ehl-i Beyt'te olması gerektiği fikriyle ortaya çıkmıştır.

3. Hz. Osman'ın şehid edilmesiyle beraber, özellikle Abdullah b. Sebe'nin tahrikiyle vuku bulan fitneyle beraber ortaya çıkmıştır.

4. Bazı alimler de Şia'nın çıkış sebebini Sıffin Savaşı'na bağlamışlardır.

5. Diğer bir görüş de Hz. Hüseyin'in Emeviler tarafından şehid edilmesinin Şia'nın doğuşuna zemin hazırladığı yönündedir.⁶

Şia mezhebi birkaç kola ayrılmıştır. Bunlar arasında tefsirle uğraşan belli-başlı üç fırka vardır: Zeydiyye, İsmâ'îliyye ve İmâmîyye.⁷ Eserini inceleyeceğimiz el-Kummî, Şia'nın İmâmîyye koluna mensuptur. Bu yüzden müellifimizin müntesibi olduğu fırkaya dair bazı bilgileri vermemiz gerekir.

İmâmîyye, Şia'nın en büyük koludur. Net bir sınırı belirlenemeyen bu fırka, Rafıza, Kat'iyye, İsnâ-Aşeriyye (on iki imamcı) ve Ca'feriyye gibi kavramlarla da anılmıştır.⁸

İmâmîyye'nin dayandığı belli-başlı ilkeler vardır. Bu ilkeler şunlardır:

4 Ebu'l-Hasen Mûsâ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmîyyin ve İhtilâfu'l-Musallîn*, thk. Na'im Zarzûr, yy., el-Mektebetü'l-Asriyye, 1426/2005, I, 25.

5 Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Abdulkerim b. Ebubekr Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, yy., Müessesetü'l-Halebî, t.y., I, 146.

6 Mustafa Öz, "Şia", *DİA*, İstanbul: 2010, XXXIX, 111; Aslan Habibov, "İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı" (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 10. Ayrıca bkz. Hikmet Koçyigit, "Şii-İmâmî Tefsir Anlayışında Müfessirin Konumu", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2015), s. 64-65; Musa Kazım Yılmaz, "Tabersî ve Tabâtabaî'de İmamiyye Tefsiri" (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985, s. 11-15.

7 Süleyman Ateş, *İmamiyye Şiâsının Tefsir Anlayışı*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neş., 1998, s. 5.

8 Hasan Onat ve Sönmez Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara: Grafiker Yay., 2012, s. 184.

1. İmamet: İmâmîyye'ye göre İslâm'da, imam tayin etmekten daha önemli bir iş yoktur.⁹ İmamlar, dinî ve dünyevî önderlerdir. Hz. Ali, Hz. Muhammed'den sonra tayin edilen ilk imamdır. İmamlık Hz. Ali'den sonra, onun evladının hakkıdır. Hz. Ali'nin soyundan on iki imam gelmiş; on ikinci imam kaybolmuştur. İmamlar Allah ile bağlantılı insanlardır. Bu yüzden ilmi ya peygamberden, ya kendilerinden önceki imamdan veya ilham yoluyla alırlar.¹⁰ Kim imama inanmadan ölse, kafir olur.¹¹

2. Mehdilik: Ahir zamanda yeryüzünü korku ve sapkınlık kaplamışken beklenen imam ortaya çıkacak; yeryüzünü güven ve adaletle dolduracaktır. Mehdinin dönüşünde, Şia yeniden canlanacak ve Şiiler yardım göreceklerdir.¹²

3. İsmet: İmamlar da peygamberler gibi günahsızdırlar. Büyük olsun, küçük olsun hiç günah işlemezler.¹³

4. Rec'at: Mehdilik fikri için gerekli bir inançtır. Beklenen mehdi ortaya çıktığı zaman, Hz. Muhammed (s.a.v), Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin hatta bütün imamlar geri dönecekler ve kendileri gibi geri dönen, başta Hz. Ebubekr ve Hz. Ömer olmak üzere, bütün düşmanlarına kısas uygulayacaklardır. Sonra da hep beraber, kıyamet günü tekrar dirilmek üzere öleceklerdir.¹⁴

5. Takiyye: Sözlükte korunmak, sakınmak anlamlarına gelen takiyye'nin tanımı da şöyledir: Şiilik'te, kişinin can ve mal korkusuyla inancını gizlemesi ve sahip olduğu inanca uygun hareket etmemesidir. Şia'da bu inanışa oldukça fazla önem atfedilmiş, hatta takiyyenin vacip olduğu, terkinin namazı terk etmekle eşdeğer olduğu vurgulanmıştır. 12. imamın geri dönüşüne kadar takiyyeye devam edilecektir.¹⁵

Şia'nın temel prensiplerinden biri olan takiyye, Şiilerin insanlardan gizledikleri dinlerinin bir parçasıdır. Şiiler bu durumda mevcut yöneticiye açık açık itaat ederlerken, beklenen imamlarına da gizliden dua ederler. Ellerine güç ve kuvvet geçince de silahlı bir ihtilal yapmanın gerektiğini savunurlar.¹⁶

2. İmâmîyye'nin Tefsir Anlayışı

Genelde Şia'nın, özelde ise İmâmîyye'nin tefsirinin doğuşuna zemin hazırla-

9 Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 162.

10 Ateş, *İmamiyye Şiâsının Tefsir Anlayışı*, s. 5-6.

11 Muhammed es-Seyyid Huseyn ez-Zehabi, *et-Tefsir ve'l-Mufessirûn*, Kahire: Mektebetü'l-Vehbe, t.y., II, 8; Cerrahoglu, *Tefsir Tarihi*, s. 316; Ateş, *İmamiyye Şiâsının Tefsir Anlayışı*, s. 6.

12 Zehabi, *et-Tefsir ve'l-Mufessirûn*, II, 8; Cerrahoglu, *Tefsir Tarihi*, s. 316; Ateş, *İmamiyye Şiâsının Tefsir Anlayışı*, s. 7.

13 Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 146; Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed Abdullah el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Firak*, Beyrut: Dâru'l-Afâki'l-Cedide, 1977, I, 341.

14 Zehabi, *et-Tefsir ve'l-Mufessirûn*, II, 9, 316; Ateş, *İmamiyye Şiâsının Tefsir Anlayışı*, s. 7.

15 Onat ve Kutlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 184.

16 Zehabi, *et-Tefsir ve'l-Mufessirûn*, II, 9, 316; Ateş, *İmamiyye Şiâsının Tefsir Anlayışı*, 7.

yan etkenler ve İmamîyye'nin temel prensipleri etrafında şekillenen tefsir anlayışı şöyledir:

Emeviler döneminde yaşayan bazı müttaki zatlar, Emevi yönetiminden hoşnut değillerdi. Zahiren iktidara bağlı görünen bu zatlar, kalben iktidara karşı idiler. Bu durum onları Hz. Ali ve soyuna karşı bir muhabbete sevk etmişti. Artık Kur'an'dan Hz. Ali'nin ve soyunun halife olması gerektiğine dair ayetler aranmaya başlamıştı. İşte bu etki-tepki meselesi ilk Şii tefsir anlayışının doğmasına sebep olmuştur.¹⁷

İmâmîyye Şiâsının en büyük meselesi imamettir. Onlara göre Peygamberden sonra en etkin ve yetkin kişiler imamlardır. Dolayısıyla bu imamlara bir kutsiyet addedilmiştir. Kur'an tefsiri yapılırken de başta imamet olmak üzere, mehdilik, rec'at, ismet ve takiyye gibi temel inanç esasları çerçevesinde değerlendirmeler yapılmıştır. Bu da nefsin istek ve arzuları doğrultusunda bir tefsir anlayışının doğmasına sebep olmuştur.¹⁸

İmâmîyye'ye göre Kur'an'ın zahir ve batın manaları vardır. Onların indinde önemli olan batın manalardır. Bu hususta o kadar ileri gitmişlerdir ki, batını manalara ulaşmak için aşırı te'villere girişmişlerdir. Onlara göre Kur'an'ın zahiri nübüvete ve ona bağlı şeylere has iken, batını ise imamete ve onunla alakalı şeylere mahsustur. Kur'an'ın zahir ve batın manaları birbirine eşittir. Bu manaları da ancak peygamber ve imamlar bilir.¹⁹ İmâmîyye'ye göre Kur'an'ın gerçek tefsirini de yalnızca imamlar bilirler ve sadece onlardan gelen rivayetler makbuldür. Çünkü Allah bütün Peygamberlerin ilmini Hz. Muhammed (s.a.v)'de, onun ilmini de Hz. Ali'de toplamıştır. Öyleyse Hz. Ali diğer peygamberlerden de bilgilidir.²⁰

3. el-Kummî'nin Hayatı, İlmi Şahsiyeti ve Eserlerine Dair

3. 1. Hayatı

Tam adı Ali b. İbrahim b. Haşim el-Kummî'dir. Künyesi Ebu'l-Hasendir.²¹ Kummî'nin nerede ve ne zaman doğduğu hakkında kesin bir bilgiye rastlayamadık. Ancak Kûfe'den İran'ın Kum şehrine gittiğine dair bilgi mevcuttur. Tahsil hayatı hakkında da bilgiye rastlayamadığımız Kummî'nin ekser rivayetleri babasından nakletmesi, ilk hocasının babası olduğu kanaatini vermektedir.²² Ölüm tarihi

17 Ateş, *İmamîyye Şiâsının Tefsir Anlayışı*, s. 8; Yılmaz, "Tabersî ve Tabâtabaî'de İmamîyye Tefsiri" (Basılmamış Doktora Tezi), s. 15-16.

18 Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn*, II, 19-20.

19 Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 319.

20 Ateş, *İmamîyye Şiâsının Tefsir Anlayışı*, s. 8; Koçyiğit, "Şii-İmâmî Tefsir Anlayışında Müfessirin Konumu", s. 77.

21 Ebu'l-Abbas b. Ali en-Necâşi, *Ricâlu'n-Necaşi: Ehadu'l-Usulîr-Ricâliyye*, thk. Muhammed Cevvad en-Nai'nî, Beyrut: Darü'l-Edva, 1408/1988, II, 86; Adil Nuveyhiz, *Mu'cemu'l-Mufessirîn min Sadri'l-İslâm hatta'l-Asri'l-Hadır*, Beyrut: Muessesetu Nuveyhizi's-Sekafiyye, 1403/1983, s. 249.

22 Muhammed Hâdi Ma'rîfe, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn fi Sevbihî'l-Kaşib*, yy. el-Câmiatu'r-Ridaviyye li'l-Ulumi'l-İslâmiyye, 1998, II, 325.

de net olmayan Kummî'nin hicri 307'den sonra vefat ettiği ifade edilmekle beraber²³ hicri 329 tarihini zikredenler de olmuştur.²⁴

3. 2. İlmi Şahsiyeti

Yüksek bir ilmi mertebede görülen el-Kummî, tarihçi, müfessir ve Şia'nın İmâmîyye kolunun fakihî olarak bilinir.²⁵ Hadis alanında otorite olarak kabul edilen²⁶ Kummî, sikâ, sağlam, güvenilir ve hasenü'l-hal olarak kabul edilir.²⁷ Hadis alanında Şiilerin en önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilen *el-Kâfi* adlı eserin müellifi Muahmmmed b. Yakub el-Kuleynî'nin (ö. 328/940) Kummî'nin öğrencisi olması²⁸ ve ondan çok sayıda hadis rivayet etmesi²⁹ Kummî'nin, Hadis alanında oldukça otoriter olduğunu gösterir.

3. 3. Eserleri

el-Kummî'nin te'lif ettiği eserler şunlardır: *Kitâbu't-Tefsîr*, *Kitâbu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh*, *Kitâbu'l-Meğâzî*, *Kitâbu Kurbi'l-İsnâd*, *Kitâbu'l-Menâkib*, *Kitâbu İhtiyatî'l-Kur'ân ve Rivâyatuh*³⁰, *Kitâbuş-Şerâi'*, *Kitâbu'l-Hayz*, *Kitâbu't-Tevhid veş-Şirk*, *Kitâbu Fedâilî Emiri'l-Mü'minin*, *Kitâbu'l-Enbiyâ*, *Risâletün fî Ma'nâ Hâşim ve Yûnus*, *Cevâbatu Mesâilî Seelehu Muhammed b. Bilâl ve el-Müşezzir*.³¹

4. el-Kummî'nin Tefsirine Dair

el-Kummî'nin yazdığı tefsir, İmâmîyye Şia'sının en meşhur tefsir kaynaklarından biridir. Rivayet tefsiri metoduyla yazılmış bu tefsir aynı zamanda bize ulaşan en eski rivayet tefsirlerindedir. Bu eser, Şiiler tarafından tefsir usulü alanında yazılmış eserlerin temeli olarak da kabul edilir.³² el-Kummî'nin tefsiri şu özelliklere sahiptir:

el-Kummî'nin tefsiri ayetlerin, nasih-mensuh, muhkem-müteşabih, mukaddem-muahhar gibi hususları ihtiva eden bir mukaddime ile başlamıştır. Bundan sonra sure ve ayet tertibine riayet edilerek Kur'ân'ın tefsirine geçmiştir. Müfessir Bakara Suresinin sonuna kadar önce ayeti zikretmiş sonra da Ali b. İbrahim'den rivayetler nakletmiştir. Âl-i İmrân suresinden başlayarak Kur'ân'ın son suresine kadar Ebû Carud ve diğer ravilerden aktardığı rivayetlerle ayetleri tefsir etmiştir.

23 Seyyid Muhammed Ali Ayâzî, *el-Müfessirûn: Hayatuhum ve Menhecuhum*, Tahran: Vizeratû's-Sekâfeti ve'l-İrşâdî'l-İslamî, 1373, s. 329.

24 Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, II,325; Nuveyhiz, *Mu'cemu'l-Mufessirin*, s. 349.

25 Nuveyhiz, *Mu'cemu'l-Mufessirin*, s. 349.

26 Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, II,325.

27 Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, II,325; Necâşî, *Ricâlu'n-Necaşî*, II,86.

28 Habibov, "İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı" (Basılmamış Doktora Tezi), s. 68.

29 Ayâzî, *el-Müfessirûn*, s. 329.

30 Ebû Cafer Muhammed b. Hasan et-Tüsî, *el-Fihrist*, yy., Müessesetü Neşri'l-Fukahâ, 1417, s. 152; Necâşî, *Ricâlu'n-Necaşî*, II, 87.

31 Necâşî, *Ricâlu'n-Necaşî*, II,87.

32 Ayâzî, *el-Müfessirûn*, s. 329.

Kummî'nin tefsiri Kur'ân'ın zahirine dayanır. Yani lafzın zahiri manası dikkate alınır. Müellif bazen bir münasebet veya zaruret dolayısıyla bazı dil ve tarihi vakialara da temas eder.³³ el-Kummî'nin tefsirinde isnadlar azdır ama aktarılan rivayetler doğru sözlü (sadık) zatlara dayanır. Bu tefsir, kendinden sonraki meşhur Şia tefsirlerinin yöntemi ve temelini teşkil eden bir eser hüviyetindedir.³⁴

el-Kummî ve tefsiri hakkında verdiğimiz bu bilgilerden sonra onun, Kur'ân'ın ilk üç suresinde Şia'nın etkisiyle tefsir ettiği ayetlere bakalım.

5. Fatiha Suresinin Tefsiri Hakkında

إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ “Bizi *dosdoğru yola ilet.*”³⁵ el-Kummî ayetteki “*dosdoğru yol*”un imamı tanıma olduğunu ifade etmiştir. Yine aynı ayetin tefsirinde “*dosdoğru yol*”un emirü'l-müminin (Hz. Ali) ve onu tanıma olduğunu söyledikten sonra, Zuhruf Suresinin وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدَيْنَا لَعَلَىٰ حَكِيمٍ “Şüphesiz o (Kur'ân), *nezdimizdeki ana kitapta (sabit), çok yüce çok kıymetli (bir kitap)dir.*”³⁶ ayetinin tefsirine dair bir rivayeti naklederek fikrine delil getirmeye çalışır. Zira rivayete göre bu ayet emirü'l-müminine delalet eder.³⁷ Şiî müfessir et-Tûsî (ö. 460/1067) ve et-Tabersî (ö. 548/1153) de, bu ayeti tefsir ederken “*dosdoğru yol*”un anlamına dair dört farklı görüş aktarmışlardır. Bu görüşlerden biri de, “*dosdoğru yol*”un Hz. Muhammed (s.a.v) ile onun yerine geçecek imamlar olduğu şeklindedir.³⁸

Şiî olmayan müfessirlerin tefsirlerine baktığımızda sırat-ı müstakim “*dosdoğru yol*” hakkında yapılan açıklamalar, el-Kummî'nin açıklamalarından tamamen farklıdır. Mesela *Taberî Tefsiri*'nde sırat-ı müstakim, “içinde eğrilik bulunmayan yol, Allah'ın kitabı, İslâm, Resulullah ve iki sahabeti Hz. Ebubekr ile Hz. Ömer'dir.”³⁹ el-Vahidî (ö. 468/1075) *el-Vasît* adlı tefsirinde sırat-ı müstakimi, “Allah'ın kitabı, peygamberlerin yolu, Hz. Musa (a.s) ve Hz. İsa (a.s)'ın Allah'ın kitaplarını tahrif etmeden önceki ümmetleri” olarak yorumlamaktadır.⁴⁰ Müfessir el-Kurtûbî (ö. 671/1273)'nin tefsirinde geçen rivayetlere göre ise, “hac yolu, Allah'ın dini, Hz. Muhammed (s.a.v) ve iki sahabeti”dir.⁴¹ *el-Keşşâf* adlı tefsirde “hak yol İslâm” ola-

33 Ma'rife, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn*, s. 326.

34 Ali İbrahim el-Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, Kum: Daru'l-Huce, 1426, Naşirin Mukaddimesi, s. 11.

35 Fatiha, 1/6.

36 Zuhruf, 43/4.

37 Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, I, 41.

38 Tûsî, *et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru lhyâi't-Türasî'l-Arabî, t.y., I, 41; Fadl b. Hasen et-Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân*, Tahran: İntişârâtü Nâsir Husrev, 1372, I, 104.

39 Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî (Câmiu'l-Beyân an Tevîlî'l-Kur'ân)*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000, I, 170, 173, 175.

40 Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vasît fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd ve diğerleri, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994, I, 69.

41 Ebû Ubeydullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekr el-Kurtubî, *el-Cami' li Ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire: Daru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964, I, 147.

arak geçmekte⁴² *ed-Durru'l-Mensûr* adlı eserinde ise “Hz. Muhammed ve iki sahabe-si” olarak geçmektedir.⁴³

el-Kummî, Fatiha Suresinin son ayetinde geçen الضَّالِّينَ “*yolunu şaşırmişlar*” kelimesinin, şüpheye olanları ve halifeyi tanımayanları ifade ettiğini belirtmiştir.⁴⁴ Şii müfessirlerden et-Tabâtabâî (ö. 1402/1981), الضَّالِّينَ “*yolunu şaşırmişlar*” kelimesini el-Kummî'nin fikrini aktarmak suretiyle tefsir etmiştir.⁴⁵

Hadis kitaplarında geçen bir rivayete göre, Hz. Muhammed (s.a.v), Fatiha Suresinin son ayetindeki “dâllîn” “*yolunu şaşırmişlar*”ın Hıristiyanlar olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶ Müfessirler de, “dâllîn” “*yolunu şaşırmişlar*”ın Hıristiyanlar olduğunu belirtmişlerdir. Bu görüşü desteklemek için de Maide Suresinin 77. ayetini⁴⁷ delil getirmişlerdir.⁴⁸

Hem Hadis'te hem de başka müfessirlerin tefsirlerinde “*yolunu şaşırmişlar*”ın Hıristiyanlar olduğu belirtilmiştir. Buna rağmen el-Kummî'nin “*yolunu şaşırmişlar*”ı, Hz. Ali'yi tanımayanlar şeklinde yorumlaması, kelimenin anlam alanını daralttığı gibi, mezhep kaygısını da açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

6. Bakara Suresinin Tefsiri Hakkında

Bakara Suresi hurûf-u mukata'a (kesik harfler) ile başlayan bir suredir. Bu harflerin ifade ettiği anlam ile ilgili alimler arasında ihtilaf vardır. Buna göre surenin başındaki “elif-lam”mim’e “Allah’ın isimleri, yemin, sure isimleri, Kur’ân’ın isimleri şeklinde manalar verilmiştir. Bazen de, elif: Allah; lâm: Cebrail; mîm: Muhammed veya أنا الله أعلم şeklinde harflerin açılımı yapılarak anlam verilmiştir.⁴⁹

el-Kummî ise, Yüce Allah’ın bu harflerle Hz. Muhammed (s.a.v)’e ve imama hitap ettiğini söylemiştir.⁵⁰ el-Kummî'nin, Yüce Allah’ın Hz. Peygamber ile birlikte

42 Ebu'l-Kasım Mahmud b. 'Umer ez-Zemaşşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1407, I, 15.

43 Abdurrahman b. Ebû Bekr Celaluddin es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr fi Tefsiri bi'l-Mesûr*, Beyrut: Daru'l-Fikr, t.y., I, 38.

44 Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, I, 41.

45 Muhammed Huseyn Tabâtabâî, *Tefsiru'l-Beyân fi Muvâfakati beyne'l-Hadîsi ve'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru't-Tea'ruf li'l-Matbuât, 1427/2006, I, 68.

46 Ahmed b. Hanbel, *Musnedu'l-İmâm Ahmed Bin Hanbel*, thk. Şua'yb el-Arnâvûd ve diğerleri, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001, XXXIII, 460; Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Mûsâ Ebubekr el-Beyhâkî, *Şua'bu'l-İmân*, thk. Abdülâlî Abdülhâmid Hâmid, Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003, VI, 171.

47 *De ki: "Ey Kitap ehli! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin. Daha önce saptmış, birçoklarını da saptırmış ve dosdoğru yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın."*

48 Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, I, 17; Kurtubî, *el-Cami*, I, 49; Nasiruddin Abdullah b. 'Umer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Marâşî, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1418, I, 31; Ebû'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Neseî, *Medârikü't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali Budeyvi, Beyrut: Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998, I, 33; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 41.

49 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I, 205-209; Muhammed b. Muhtar el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ Büluğün-Nihâye*, yy., Mecmu'atü Buhûsi'l-Kitâbi's-Sünne, 2008, I, 119; Vâhidî, *el-Veciz fi Tefsiri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Safvan Adnan Davûdî, Beyrut: Daru'l-Kalem, 1415, s. 90; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 57.

50 Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, I, 43.

Hiz. Ali'ye hitap ettiğini iddia etmesi, bağlı bulunduğu mezhebin İmama verdiği makamın, tefsirine yansıdağının bir göstergesidir.

el-Kummî, Bakara Suresinin *إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا* "Allah, bir sivrisineği, ondan daha da küçük bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez..." (Bakara, 2/26) ayetinin tefsirinde ise şunları söyler: "Allah burada emirü'l-mü'minini (Hz. Ali'yi) "örnek olarak vermiştir." "Sivrisinek" emirü'l-mü'minindir; "ondan daha da ötesi" ise Hz. Muhammed (s.a.v)'dir. Ayetin devamı olan *فَمَا لَهُمْ* "İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler." ifadesinde geçen "Rablerinden (gelen) bir gerçek" emirü'l-mü'minindir."⁵¹

Bu bağlamda Bakara Suresinin 26. ayeti'nin sebep-i nüzulüne baktığımızda ayet, Kur'an'da zikredilen sinek ve örümcek gibi mahlukatın münafıklar, Yahudiler veya müşrikler tarafından hakir görülüp alay edilmesi üzerine nazil olmuştur.⁵² Demek ki, burada Hz. Ali'nin sivrisineğe benzetilmesi pek de uygun düşmemiştir. Bu benzetme zorlama bir te'vidir. Ayette geçen "İman edenler onun, Rablerinden (gelen) bir gerçek olduğunu bilirler." ifadesindeki "Rablerinden gelen bir gerçek" ise emirü'l-mü'minin değil; verilen misalin hak olduğunun bir ifadesidir.⁵³

el-Kummî, bir sonraki *الَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ كُنْتُمْ بَيْنَ يَدَيْهِمْ* "Ki (bunlar) Allah'ın ahdini, onu kesin olarak onayladıktan sonra bozarlar, Allah'ın kendisiyle birleştirilmesini emrettiği şeyi koparırlar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkarırlar. Kayba uğrayanlar, işte bunlardır."⁵⁴ ayetin tefsirinde şöyle der: "Burada Hz. Ali hakkında Allah'la olan ahitlerini bozarlar. 'Allah'ın kendisiyle birleştirilmesini emrettiği şeyi koparırlar.' Emirü'l-mü'minin ile bağlantıyı koparırlar."⁵⁵

el-Beğavî'ye göre ayette bozulduğu ifade edilen ahit, insanın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?"⁵⁶ şeklindeki ilahi hitap karşılığında yaptığı sözleşmedir. Ayette kesildiğinden bahsedilen şey ise, Hz. Muhammed ve diğer peygamberlere olan imandır.⁵⁷ Müfessirler ayeti genel ifadelerle yorumlarken el-Kummî, konuyu özele indirgeyip bir yerden Hz. Ali ile bağlantısını kurmuştur. Bu da, Hz. Ali'ye bulunduğu makamdan, daha üst bir mertebe atfetmenin bir neticesidir.

51 Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, I, 48.

52 Vâhidî, *Esbâbu'n-Nüzûl*, thk. Asım b. Abdül-Muhsin el-Humeydân, ed-Dimam: Daru'l-İslâh, 1992, s. 23-24; Ahmed b. Muhammed İbrahim es-Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'an*, thk. İmam Ebi Muhammed b. Aşûr, Beyrut: Daru İhyâ'it-Turasi'l-Arabi, 2002, I, 172; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 71; Ebu'l-Fidâ İsmail b. Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, thk. Muhammed Huseyn Şemsuddin, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419, I, 115.

53 Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr el-Mâturidî, *Tevîlâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdi Baslum, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005, I, 407; Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, thk. Muhammed Abdullâh en-Nemr ve dğr., Riyad: Dâru't-Tayyibe, 1997, I, 77.

54 Bakara, 2/27.

55 Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, I, 48.

56 A'raf, 7/172.

57 Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, I, 100; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, I, 173.

el-Kummi, Yüce Allah'ın Hz. Adem'in yaratılışıyla ilgili olarak meleklerle yaptığı muhavereye onlara, yeryüzünde bir halife yaratacağını söylemiş; onlar da yeryüzünde kanın döküleceği ve bozgunculuğun olacağı yönünde endişelerini dile getirmişlerdi. Bunun üzerine "Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim."⁵⁸ şeklinde buyurmuştu. Kummi bu ifadeyi şöyle açıklamıştır: "Ben (Allah), elimle bir varlık yaratmak istiyorum. Bu yarattığım varlığın zürriyetinden nebiler, resuller, salih kullar ve doğru yolu gösterici imamlar yaratacağım. Onları da yeryüzünde, yarattığım diğer varlıklara halife yapacağım. (Bu halifeler) onları yasakladıklarımın sakındırıp azabıma karşı uyacaklar ve onları, bana itaat etmeye sevk edeceklerdir."⁵⁹

Bazı müfessirlere göre "Allah da, "Ben sizin bilmediğinizi bilirim."⁶⁰ ifadesiyle, yaratılacak olan halifenin zürriyetinden nebiler, resuller, veliler, salih insanlar, cennetlikler ve alimlerin geleceği bildirilmiştir.⁶¹ *Zâdu'l-Mesîr* adlı tefsirde ise, Allah'ın bilip meleklerin bilmediği şey hakkında dört görüşten bahsedilmiştir. Bu görüşler;

1. Allah'ın bildiği şey, İblis'in nefsinde azgınlık ve günahkarlık olduğudur.
2. Allah, yaratacağı halifeden peygamberler ve salih insanların geleceğini bilir.
3. Allah, cehennemde insanlar ve cinlerle dolu olacağını bilir.
4. Allah, işlerin akıbetini bilir.⁶²

Bu tefsirler ile el-Kummi'nin görüşleri arasında benzerlik vardır. Ancak Kummi diğer müfessirlerden farklı olarak, imamları da hayırlı insanlar arasında saymıştır.

el-Kummi, Bakara Suresinin 55. Ayetinde rec'at meselesine delil bulur. *وَإِذْ قُلْنَا يَا هَانِ سِيز، "Ey Mûsâ! Biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız" demiştiniz. Bunun üzerine siz bakıp dururken sizi yıldırım çarpmıştı. Kummi bu ayeti tefsir ederken şöyle der: "Hz. Musa (a.s.) Allah'ın kelamını duymak için yetmiş kişiyi seçmişti. Bunlar Allah'ın kelamını duyduktan sonra "biz Allah'ı açıktan açığa görmedikçe sana asla inanmayız" dediler. Bunun üzerine Allah, bir yıldırım göndererek onları helak etti. Daha sonra Allah onları tekrar diriltti⁶³ ve onlara peygamberler gönderdi. İşte bu olay ümmet-i Muhammed için de rec'atın delilidir. Çünkü bir hadiste Hz. Muhammed (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Beni İsrail'de ne varsa; benim ümmetimde*

58 Bakara, 2/30.

59 Kummi, *Tefsiru'l-Kummi*, I, 50.

60 Bakara, 2/30.

61 Mekki b. Ebi Tâlib, *el-Hidâye*, I, 222; Neseî, *Medârikü'l-Tenzil*, I, 78.

62 Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman ibnû'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmî't-Tefsir*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi, Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422, I, 51.

63 Aslında burada ayet zikredilmese de Bakara Suresinin 56. Ayeti bu manayı ifade ediyor. Ayet şöyledir: "Sonra, şükredesiniz diye ölümünüzün ardından sizi tekrar dirilttik."

de mutlaka onun bir misli vardır.”⁶⁴ et-Tûsî ve et-Tabersî de Bakara Suresinin 56. ayetinin rec’ata delil olduğunu savunmuşlardır.⁶⁵

Halbuki Yüce Allah yeniden dirilmeye delil olsun diye, Kur’an’ı Kerim’de yer yer bu tür örnekleri verir.⁶⁶ Zaten el-Kummî dışındaki müfessirler de bu ayetin tefsirini yaparken sadece olayın nasıl cereyan ettiğini anlatmışlardır. Bu ayetin rec’ata delalet ettiğine dair herhangi bir fikir beyanında bulunmamışlardır.⁶⁷

Bakara Suresi 143. Ayette geçen *وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا* “ve işte böylece sizi vasat bir ümmet kıldık.” ifadesinde yer alan “vasat bir ümmet”ten kastın imamlar olduğunu söylemiş, imamların da insanlar ve peygamber arasında birer vasıta ve adalet unsuru olduklarını ifade etmiştir.⁶⁸

el-Kummî’nin bu ayet için ileri sürdüğü görüşü başka tefsirlerle karşılaştırdığımızda, diğer müfessirlerin “vasat” kelimesini hayırlı ve adaletli olarak tefsir ettiklerini görmekteyiz.⁶⁹

el Kummî, Bakara Suresinin 189. ayetinde geçen *وَأَيُّسَ الْبِرِّ يَأْتُوا النَّبِيِّاتِ مِنْ ظُهُورِهِنَّ* “... İyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir. Ama iyi davranış, takva sahibi (Allah’a karşı gelmekten sakınan) insanın davranışlarıdır. Evlere kapılarından girin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki kurtuluşa eresiniz.” ifadesinin tefsirinde, ilginç bir sonuç çıkarmıştır. Kummî, bu ayetin sebab-i nüzulü’nün emirü’l-mü’minin olduğunu ifade ettikten sonra, Hz. Muhammed’in (s.a.v) şu hadisiyle ayeti tefsir etmiştir: “Ben ilmin şehriyim; Ali ise onun kapısıdır. Şehre sadece kapısından giriniz.”⁷⁰

Bu ayetin sebab-i nüzulüne vesile olan olay, cahiliye döneminden kalma bir alettir. Rivayete göre sahabelerden Ensar, Hac (ya da Umre) ibadetini yerine getirdiklerinde, evlerinin kapısından içeri girmez; arkasından girerlerdi. Birisinin evin

64 Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, I, 58. Kelimeleri bir olmasa da mana bakımından bu hadisle örtüşen hadisler tespit ettik. Bkz. Ebu Abdullah Nuaym b. Hammâd, *Kitâbu’l-Fiten*, thk. Semir Emin ez-Zühri, Kahire: Mektebetü’t-Tevhid, 1412, I, 38; Ebu Abdullah Muhammed b. Nasr el-Haccâc el-Mervezi, *es-Sünne*, Beyrut: Müessesetü Kütübi’s-Sekâfe, 1408, I, 25.

65 Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, I, 254; Tabersî, *Mecma’u’l-Beyân*, I, 242.

66 Bkz. Bakara, 2/259-260; Kehf, 18/11-19.

67 Bakara Suresinin 56. Ayetinin tefsiri için bkz. Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, yy. t.y., I, 54; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, I, 1422, 67; Muhammed b. ‘Umer b. Hasan b. el-Huseyn Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, Beyrut: Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 1420, III, 521; Neseî, *Medârikü’t-Tenzil*, I, 90.

68 Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, I, 72.

69 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 141-142; Semerkandî, *Bahru’l-Ulûm*, I, 100; İbnü’l-Cevzî, *Zâdu’l-Mesîr*, I, 119; Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar’aşî, Beyrut: Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 1418, I, 110.

70 Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, I, 77. Kaynaklarda bu hadisle manen örtüşen hadislerin varlığını tespit ettik. bkz. Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu’l-Kasım et-Taberânî, *el-Muçemu’l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefi, Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1415/1995, XI, 65; Ebû Abdullah el-Hâkim Muhammed b. Abdullah en-Nisâbüri, *el-Müstedrek alâs-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1990, III, 137.

arka kapısından içeri girdiğini gördüklerinde, onu bir ayıp işlemiş gibi karşıladılar. Bunun üzerine bu ayet nazil oldu.⁷¹

Bakara Suresinin 205. Ayetinde yer alan *وَيُؤَلِّكُ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ* “ekin ve nesli yok etmeğe çalışır.” kısmını tefsir eden Kummî, buradaki “hars” a din, “nesl” e insan manasını verir ve ayetin nüzul sebebinin Muaviye olduğunu ifade eder.⁷²

Vahidî'nin *Esbâbu'n-Nuzul* adlı eserinde bu ayetin Ahnes b. Şerîk es-Sakâfi hakkında nazil olduğu söylenmiştir. Çünkü Ahnes, Hz. Muhammed'e geldi ve Hz. Muhammed (s.a.v) ona İslâm hakkında açıklama yaptı. O da Hz. Muhammed'i beğendi ve İslâm'a girmek için geldiğini, bu konuda sadık olduğunun Allah tarafından bilindiğini söyledi ve Hz. Muhammed (s.a.v)'in huzurundan ayrıldı. Giderken Müslümanlara ait bir ekin tarlasına rast geldi ve burayı ateşe verdi. Yine onlara ait merkepleri gördü ve boğazladı. Bunun üzerine bu ayet (Bakara, 2/205) nazil oldu.⁷³ Kanaatimize göre, el-Kummî'nin bu ayetin nüzul sebebi olarak Muaviye'yi göstermesi, Muaviye ile Hz. Ali arasında meydana gelen hadiselerden kaynaklanmaktadır.

Bakara 207. Ayet: *وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْتَرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ* “İnsanlardan öylesi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eder. Allah, kullarına çok şefkatlidir.” Kummî'ye göre burada “kendini feda eden” kişi emirü'l-müminindir. Kummî bir sonraki ayette yer alan *ادْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً* “Hepiniz topluca barış ve güvenliğe (İslâm'a) girin.”⁷⁴ ifadesini, emirü'l-mümin'in yönetimi altına giriniz şeklinde tefsir etmiştir.⁷⁵

Bakara Suresi 207. ayet'in Suhayb er-Rûmî hakkında nazil olduğu belirtilmiştir. Suhayb yaşlı bir adamdı. Mal-mülk sahibiydi. Müşrikler onu alıp işkenceye tabi tuttuklarında, müşriklere malını verip, kendini ve dinini kurtarmıştı.⁷⁶ Bir sonraki ayette yer alan “Hepiniz toptan barış ve güvenliğe girin.”⁷⁷ sözünden maksat emirü'l-mümininin yönetimi değil, İslâm'dır.⁷⁸ Burada ehl-i kitaba seslenilmiş ve İslâm'a girmeleri istenmiştir.⁷⁹ Bir görüşe göre de Müslüman olan ehl-i kitaptan bazı zatlar, Tevrat'taki emirler doğrultusunda, İslâm'da helal kabul edilen bazı şeylere ihtiyatla yaklaşmışlardır. İşte ayetteki hitap bu zatlardır.⁸⁰

71 Vahidî, *Esbâb*, s. 54; ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I, 386; Suyûtî, *Lübâbu'n-Nukûl fî Esbâbi'n-Nüzûl*, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y., s. 26.

72 Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, I, 77.

73 Vahidî, *Esbâb*, s. 65; ayrıca bkz. Beğavî, *Me'âlimu't-Tenzil*, I, 263; Nesefî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 174; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, I, 120.

74 Bakara, 2/208.

75 Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, I, 79.

76 Semerkândî, *Bahru'l-Ulûm*, I, 137; Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I, 251; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesir*, I, 173; Kurtubî, *el-Cami'*, III, 20.

77 Bakara, 2/208.

78 Kurtubî, *el-Cami'*, III, 22.

79 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I, 252.

80 Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, V, 352.

فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ
 “O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allahâ inanırsa, kopması mümkün olmayan sapa-
 sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”⁸¹ ayetini
 tefsir eden el-Kummî’ye göre ayette geçen tağut, Muhammed’in (s.a.v) soyundan
 gelenlerin hakkını gasbedenlerdir. “sapasız bir kulp” velayettir. Bu da imam-
 ların yönetimidir. “kopması mümkün olmayan” ifadesi, kopmayan ip anlamında-
 dır ki, emirü’l-mü’minin ve sonrasında gelecek imamları ifade eder. Akabindeki
 ayette geçen الَّذِينَ آمَنُوا “Allah, iman edenlerin dostudur.” ifadesindeki “iman
 edenler” Âl-i Muhammed’e (s.a.v) uyanlardır.⁸²

Bazı müfessirlere göre “tağut” kelimesi, şeytan ve putlar anlamındadır.⁸³ “sa-
 pasız bir kulp” ise İman, İslâm veya kelime-i tevhiddir.⁸⁴ Bakara Suresinin 257.
 ayetinin tefsirine baktığımızda “iman edenler”i, âli Muhammed’e (s.a.v) uyanlar
 şeklinde kayıtladığına rastlayamadık.⁸⁵

el-Kummî’ye göre وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا “Kime hikmet verilmişse, şüp-
 hesiz ona çok hayır verilmiş demektir.”⁸⁶ ayetindeki “hayren kesiran” (çok hayır) ifa-
 desini, emirü’l-mü’minin ve diğer imamları tanımak anlamındadır.⁸⁷ Buna karşı bazı
 müfessirlerin ayetle ilgili görüşleri şöyledir: Kime hikmet ve Kur’ân verilmişse ona,
 önceki kitaplar yoluyla verilen bütün ilimlerden daha üstün bir (ilim) verilmiştir.⁸⁸
 Allah kime sözünde doğruluk ve davranışlarında isabet vermişse, ona çok hayır
 vermiştir.⁸⁹

7. Âl-i İmrân Suresinin Tefsiri Hakkında

el-Kummî, Âl-i İmrân, Suresinin 28. ayetinde geçen إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقِيَّةً “an-
 cak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır.”⁹⁰ Kısmından hareketle
 takiyyenin caiz olduğu sonucuna varmıştır. Ona göre bu ayetin zahiri ile batını
 birbirine muhaliftir. Bu ayetin zahirine uyulur. Batınına ise sadece takiyye anında
 uyulur. Çünkü takiyye mü’min için bir ruhsattır. Mü’min zahirde kafirden korktu-
 ğu zaman dış görünüş itibarıyla kafire uyar. Ancak batnında buna muhalefet ede-

81 Bakara, 2/256.

82 Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, I, 92.

83 Vahidi, *el-Veciz*, s. 183; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, I, 304; Celaluddin Muhammed b. Ahmed el-Mahalli ve Abdur-
 rahman b. Ebû Bekr Celaluddin es-Suyûtî, *Tefsiru’l-Celâleyn*, Kahire: Daru’l-Hadis, t.y., s. 56.

84 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 422.

85 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V,424; Mâturidî, *Te’vilât*, II, 247; Vâhidî, *el-Veciz*, s. 184; Ebu’l-Muzaffer Mansur b. Mu-
 hammad b. Abdulcebbar İbn Ahmed el-Mervezi es-Sem’ânî, *Tefsiru’l-Kur’ân*, thk. Yasir b. İbrahim ve Ğuneym
 b. Abbas b. Ğuneym, Riyad: Daru’l-Vatan, 1418/1997, I, 260; Ebu’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Maverdî, *en-
 Nuket ve’l-Uyûn*, thk. es-Seyyad b. Abdulmaksud b. Abdurrahim, Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, t.y., I, 328.

86 Bakara, 2/269.

87 Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, I, 100.

88 Kurtubî, *el-Cami’*, III, 330.

89 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, V, 579.

90 Ayetin tamamı mealen şöyledir: “Mü’minler, mü’minleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin. Kim böyle yaparsa
 Allah ile bir ilişiği kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah, asıl sizi kendisi-
 ne karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çünkü dönüş Allah’dır.”

rek Allah'ın dinine bağlı kalır.⁹¹ et-Tûsî ve et-Tabersî ve et-Tabâtabâî de, bu ayetin tefsirinde takiyyenin cevazından bahsetmişlerdir.⁹²

Bazı müfessirler bu ayeti tefsir ederken, el-Kummî gibi takiyyenin caiz olduğu sonucuna varmasalar bile, beyanlarıyla el-Kummî'ye benzer birtakım görüşler ortaya koymuşlardır. Mesela Taberî'nin tefsirinde şöyle bir açıklama vardır: "Onlarla dost olduğunuzu dil ile söyleyin ve düşmanlığınızı gizleyin. Küfürde onlarla beraber olmayın ve Müslümanlara karşı onlara yardım etmeyin."⁹³ Vahidi de tefsirinde konuyla ilgili şunları der: "(Ayette bahsedilen) bu durum, kafirler arasında yalnız kalmış, malından ve canından korkan kişi için geçerlidir. Kafirleri kendinden uzak tutmak için dil ile (dost olduğunu) söyler ama kalbi imanla mutmain olmalıdır."⁹⁴ Bazı tefsirlerde ise kafirlerden sakınmak için başvuru olan bu yöntemin ruhsat olduğu, azimet olmadığı belirtilmiştir.⁹⁵ Sem'ani de Müslüman'ın ölene kadar sabretmesi (yani dil ile dahi dostluğunu izhar etmeden) durumunda büyük sevap kazanacağını ifade etmiştir.⁹⁶

el-Kummî Âl-i İmrân Suresinin *وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ* "Hani Allah peygamberlerden 'kesin bir söz (misak) almıştı."⁹⁷ ifadesiyle başlayan 81. Ayetini tefsir ederken aktardığı bir rivayetle şöyle demiştir: Allah'ın Hz. Adem'den beri gönderdiği hangi peygamber varsa, mutlaka yeryüzüne dönüp emirü'l-mü'minine yardım etmiştir. Zaten ayette geçen "ona yardımında bulunacaksınız." ifadesinden kasıt emirü'l-mü'minindir.⁹⁸

Bu ayet, (Âl-i İmrân, 3/81) ehl-i kitaptan bahsetmekte ve ehl-i kitabın Hz. Muhammed (s.a.v)'e yardım etmesini istemektedir.⁹⁹ Maturidî de bu ayetle ilgili şunları aktarmıştır: Allah, birbirlerini tasdik etme ve nübüvvetlerini ümmetlerine ulaştırma hususunda nebilerden söz aldı. Onlar da bunu yaptılar ve Hz. Muhammed (s.a.v)'i tasdik etme ve ona yardım etme hususunda ümmetlerinden söz aldılar.¹⁰⁰

el-Kummî Âl-i İmrân Suresinin 86. ayet ile 91. ayetler arasında geçen şu tehditlerin Ehl-i Bey'te düşmanlık yapanlara yönelik olduğunu söyler. *كَيْفَ يَهْدَى اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدَى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ* "İman

91 Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, I, 108.

92 Bkz. Tûsî, *et-Tibyân*, II, 434; Tabersî, *Mecma'u'l-Beyân*, II, 729; Tabâtabâî, *Tefsiru'l-Beyân*, II, 194.

93 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 313.

94 Vahidî, *el-Vasît*, I, 248.

95 İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, I, 272.

96 Sem'ânî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, I, 309.

97 Ayetin tamamı mealen şöyledir: *Hani Allah peygamberlerden 'kesin bir söz (misak) almıştı: "Andolsun size Kitap ve hikmetten verip sonra size beraberinizdekini doğrulayan bir elçi geldiğinde, ona kesin olarak iman edecek ve ona yardımında bulunacaksınız." Demişti ki: "Bunu ikrar ettiniz ve bu ağır yükümü aldınız mı?" Onlar: "İkrar ettik" demişlerdi de "öyleyse şahid olun, ben de sizinle birlikte şahid olanlarımdım," demişti.*

98 Kummî, *Tefsiru'l-Kummî*, I, 114.

99 Ebu'l-Kasım b. Muahmed er-Râğîb el-İsfahânî, *Tefsiru'r-Râğîb el-İsfahânî*, thk. Muhammed Abdülaziz Besyuni, Tanta: Külliyyetü'l-Âdâb, 1420/1999, II, 680; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 252.

100 Maturidî, *Te'vîlât*, II, 416.

ettikten, Peygamberin hak olduğuna şahitlik ettikten ve kendilerine açık deliller geldikten sonra inkâr eden bir toplumu Allah nasıl doğru yola erdirtir? Allah, zalim toplumu doğru yola iletmez.¹⁰¹ *أُولَئِكَ جَزَاءُ هُمْ أَنْ عَلَيَّهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ* “İşte onların cezası; Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lânetinin üzerlerine olmasıdır.”¹⁰² *إِنَّ الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا* “İçinde temelli kalacaklardır. Onların azabı hafifletilmez ve onlar gözetilmezler.”¹⁰³ *إِنَّ الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا* “Ancak, onun arkasından tövbe edip salâha girenler başka. Çünkü Allah gafurdur, rahîmdir. ” *إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ اذَّاءُوا كُفْرًا لَنْ نَقْبَلَ تَوْبَتَهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ* Allah gafurdur, rahîmdir. ” *إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ اذَّاءُوا كُفْرًا لَنْ نَقْبَلَ تَوْبَتَهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ* “İman ettikten sonra inkâr eden, sonra da inkârda ileri gidenlerin tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. İşte onlar sapıkların ta kendileridir.”¹⁰⁴ *إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلءُ الْأَرْضِ دَهَبًا وَلَوْ افْتَدَى بِهِ* *أُولَئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ* “ Şüphesiz inkâr edip kâfir olarak ölenler var ya, dünya dolusu altını fidiye verseler bile bu, hiçbirisinden asla kabul edilmeyecektir. Onlar için elem dolu bir azap vardır. Onların hiçbir yardımcıları da yoktur.”¹⁰⁵

Âl-i İmran Suresinin 86-89 arasındaki ayetlerinin Haris b. Suveyd hakkında indiği rivayet edilir ki, Süveyd, Hz. Muhammed’e gelerek iman etmiş, sonra da tekrar küfre girerek kavmine geri dönmüştür.¹⁰⁶ 86-90 arası ayetlerin Yahudiler hakkında nazil olduğu söylenmekle beraber¹⁰⁷ 90. Ayetin Yahudi ve Hıristiyanlar hakkında nazil olduğu söylenmiştir.¹⁰⁸ Dolayısıyla el-Kummî ile diğer müfessirlerin bu ayetler hakkındaki yorumları karşılaştırıldığında, el-Kummî’nin bazı ayetleri mezhebi saiklerle tefsir ettiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

el-Kummî *“Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe asla erişemezsiniz.”*¹⁰⁹ Ayetinin tefsirinde şöyle der: Eğer siz Ehl-i Beyt’e beş pay içinde bulunan haklarını, ganimetleri ve feyleri teslim etmezseniz doğruya erişemezsiniz.¹¹⁰ el-Kummî burada Ehl-i Beyt’e pay çıkarmasına rağmen ayetteki “sevdiğiniz şeylerden” maksat, İbn Abbas’a göre “zekâtıdır.”¹¹¹

el-Kummî *“Hep birden Allah’ın ipine sınıksız sarılın, bölük bölük olmayın...”*¹¹² ayetini bir rivayet aktararak açıklar: Allah onların (Müslümanların), peygamberlerinden sonra bölünüp parçalanacaklarını ve

101 Âl-i İmrân, 3/86.

102 Âl-i İmrân, 3/87.

103 Âl-i İmrân, 3/88.

104 Âl-i İmrân, 3/90.

105 Âl-i İmrân, 3/91.

106 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI, 573.

107 Vâhidî, *Esbâb*, s. 222.

108 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI, 578.

109 Âl-i İmrân, 3/92.

110 Kummî, *Tefsiru’l-Kummî*, I, 115.

111 Beğavî, *Me’âlimu’t-Tenzil*, I, 478; Sem’ânî, *Tefsiru’l-Kur’ân*, I, 340; Nizâmuddin el-Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî en-Nisâbüri, *Ğarâibu’l-Kur’ân ve Reğâibu’l-Furkân*, Zekeriyya Umeyrat, Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, h. 1416, II, 208.

112 Âl-i İmrân, 3/103.

ihtilafa düşeceklerini biliyordu. Bunun için, onlardan öncekilere yasakladığı gibi onlara da bölünüp parçalanmayı yasakladı ve onlara Ehl-i Beyt'in yönetiminde birleşmeyi emretti. Halbuki çalışmamızın giriş bölümünde ifade ettiğimiz gibi Kummi'nin bağlı bulunduğu mezhep de bölünüp parçalanmış ve birçok kola ayrılmıştır. Kummi bir sonraki ayetin de *وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْعُرْفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ* "Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır."¹¹³ Ehl-i Beyt ve onlara tabi olanları anlatan bir ayet olduğunu söyler.¹¹⁴

İbn Cevzî, eserinde "Hep birden Allah'ın ipine sınıksız sarılın, bölük bölük olmayın..."¹¹⁵ ayetinin tefsirinde, birkaç rivayeti zikrederek "Allah'ın ipi" ifadesinden anlaşılması gereken muhtemel manaları ortaya koymuştur. Buna göre "Allah'ın ipi" şu anlamlara gelir: Kur'an-ı Kerim, cemaat, Allah'ın dini, Allah'ın ahdi (O'na verilen söz), ihlâs, Allah'ın emri ve taati.¹¹⁶ "bölük bölük olmayın" ifadesi de, ehl-i kitap gibi aranızda ihtilafa düşüp haktan ayrılmayın ve cahiliye döneminde yaşayanların birbirlerine düştükleri gibi siz de birbirinize düşmeyin anlamındadır.¹¹⁷

*Sizden, hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır.*¹¹⁸) ayetinin tefsirinde sair ulema, manayı belli bir gruba hasretme yerine genel ifadeler kullanmışlardır. Buna göre ayetteki hitap bütün müminlerdir diyenler olduğu gibi¹¹⁹, hitabın bir cemaat, bir grup veya Müslümanların bir ümmet olup topyekün olarak, iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmaya yönelik bir hitap olduğunu ifade edenler de olmuştur.¹²⁰ Bazı müfessirler de ayetteki "min" harfine dikkat çekerek, bu harf-i cerrin ba'ziyet (bazı anlamını) bildirdiğini ifade etmiş, dolayısıyla hitabın sadece alimlere olduğunu ve zaten iyiliği emretme ve kötülükten sakındırmanın farz-ı kifaye olduğunu söylemişlerdir.¹²¹

el-Kummi *كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ* "Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz."¹²² ifadesiyle başlayan ayeti ele alırken bir rivayet dayandırarak "ümmetin: ümmet" kelimesinin "eimmetin: imamlar" şeklinde olduğunu söylemiştir.¹²³ el-Kummi'nin "imamlar" diye tefsir ettiği *en hayırlı ümmet* ifadesi ile ilgili olarak baktığımız tef-

113 Âl-i İmrân, 3/104.

114 Kummi, *Tefsiru'l-Kummi*, I, 117.

115 Âl-i İmrân, 3/103.

116 İbnü'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, I, 311; Mekki b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye*, II, 1086; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, II, 76-77.

117 el-Beydâvi, *Envâru't-Tenzil*, II, 31; Vâhidî, *el-Vasit*, I, 474.

118 Âl-i İmrân, 3/104.

119 Vâhidî, *el-Vasit*, I, 474.

120 Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I, 236.

121 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, I, 396; Kurtubî, *el-Cami'*, IV, 165.

122 Âl-i İmrân, 3/110.

123 Kummi, *Tefsiru'l-Kummi*, I, 118.

sirlerde, bu ümmet ya Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirler olarak anlaşıl-
mış¹²⁴ ya da Hz. Muhammed'in (s.a.v)'in ümmetinin tamamı anlaşmıştır.¹²⁵

Sonuç

Hiz. Muhammed (s.a.v)'in vefatıyla başlayan hilafet tartışmaları, dini-siya-
si mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bünyesinde birçok fırkayı ba-
rındıran Şiiilik, belki de bu mezheplerin en önemlisidir. İslâm tarihinde teşekkül
eden her mezhep, haklılığını ispatlamak gayesiyle Kur'an ve Hadis'ten delil arama
gayreti içinde olduğu gibi, Şiiiler de, savundukları düşüncelerini Kur'an ve Hadis
zeminine oturtmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda Şii alimlerin yaptığı çalışmalar
neticesinde, mezhebi anlayışa uygun -başta tefsir olmak üzere- birçok eser te'lif
edilmiştir.

Şii'nin tefsiri anlayışı Emevilerin baskısı sonucu, Hiz. Ali'ye taraftar olanla-
rın Hiz. Ali'yi yüceltmeye dair delilleri Kur'an'da bulma arayışıyla başlamıştı. Bu
girişimin tefsir kitaplarına nasıl yansıdığını anlamak için ilk dönem tefsir eser-
lerine müracaat etmek gerekir. Bu bağlamda ele alınması gereken eserlerden biri
de el-Kummî'nin tefsiridir. Şii'nin İmâmîyye koluna mensup olan el-Kummî'nin
eseri incelendiğinde her surede mutlaka kendi mezhebi düşüncesini yansıtan ayet
tefsirlerini görmemiz mümkündür. Bu çalışmada sadece Kur'an'ın ilk üç suresi
ekseninde bu eseri ele almamız bile bizde yeterli kanaati oluşturmuştur.

İmâmîyye'nin dayandığı temel prensipler, imamet, mehdilik, rec'at, ismet ve
takiyyedir. Dolayısıyla el-Kummî de yazmış olduğu tefsirinde bu kavramlara yer
vermiştir. Kur'an'ın sadece ilk üç suresi bağlamında incelediğimiz bu eserde, özel-
likle imamet, rec'at ve takiyye kavramlarının -dolaylı veya dolaysız bir şekilde-
Kur'ani bir zemine oturtulmaya çalışıldığını görüyoruz.

el-Kummî'nin eserini Şii olmayan belli-başlı müfessirlerin eserleriyle karşı-
laştırdık ancak bu eserlerde onun fikirlerini destekleyecek herhangi bir bulguya
rastlayamadık. el-Kummî'nin kendinden sonraki Şii müfessirler üzerinde etkili
olup olmadığını anlamak için de bazı Şii müfessirlerin tefsirlerini Kummî'nin tef-
siriyle mukayese ettik. Bu müfessirlerin birçok yerde el-Kummî ile aynı fikirde
olduklarını tespit ettik.

Kaynakça

Ateş, Süleyman, *İmamiyye Şiâsının Tefsir Anlayışı*, İstanbul: Yeni Ufuklar Neş.,
1998.

Ayâzî, Seyyid Muhammed Ali, *el-Müfessirûn: Hayatuhum ve Menhecuhum*, Tah-
ran: Vizaretu's-Sekafeti ve'l-İrşâdî'l-İslâmî, 1373.

124 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII, 101; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, II, 293.

125 el-Mâturidî, *Te'vilât*, II, 455; Vahidî, *el-Vecîz*, s. 227; Neseî, *Medârikü't-Tenzil*, I, 382; İbn Kesir, *Tefsiru'l-
Kur'ani'l-Azîm*, II, 80.

- Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed Abdullah, *el-Fark beyne'l-Firak*, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1977.
- Beğavî, Ebû Muhammed Huseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimü't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr ve diğeri, Riyad: Daru't-Tayyibe, 1997.
- Beydâvî, Nasiruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşli, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1418.
- Beyhâkî, Ahmed b. Huseyn b. Ali b. Mûsâ Ebubekr, *Şu'abü'l-Îmân*, thk. Abdulâlî Abdilhâmid Hâmid, Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara: Fecr Yay., 2014.
- Demirci, Muhsin, *Konulu Tefsire Giriş*, İstanbul: İFAV Yay., 2013.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasen Mûsâ, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfü'l-Musâllîn*, thk. Na'im Zarzûr, yy., el-Mektebetu'l-Asriyye, 1426/2005.
- Habibov, Aslan, "İlk Dönem Şii Tefsir Anlayışı" (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- İbn Hanbel, Ahmed, *Musnedü'l-Îmâm Ahmed b Hanbel*, thk. Şua'yb el-Arnâvûd ve diğeri, Beyrut: Müssetü'r-Risâle, 1421/2001.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Muhammed Huseyn Şemsuddin, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- İbnü'l-Cevzi, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Zâdu'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsir*, thk. Abdurrezzak el Mehdi, Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422.
- İsfahânî, Ebu'l-Kasım b. Muahmmmed er-Râğîb, *Tefsiru'r- Râğîb el-İsfehânî*, thk. Muhammed Abdulaziz Besyuni, Tanta: Külliyyetü'l-Âdâb, 1420/1999.
- Koçyiğit, Hikmet, "Şii-Îmâmî Tefsir Anlayışında Müfessirin Konumu", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (2015), s. 64-67.
- Kurtubî, Ebu Ubeydullah Muhammed, *el-Cami' li-Ahkami'l-Kur'an*, I-III, thk. Abdullah b. Abdulhasen et-Turkî, Kahire: Daru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.
- Kummî, Ali İbrahim, *Tefsiru'l-Kummî*, Kum: Daru'l-Hucce, 1426.
- Mahallî, Celaluddin Muhammed b. Ahmed ve Abdurrahman b. Ebû Bekr Celaluddin es-Suyûtî, *Tefsirü'l-Celâleyn*, Kahire: Daru'l-Hadise, t.y.
- Ma'rife, Muhammed Hâdi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn fi Sevbihî'l-Kaşib*, yy., el-Câmiatü'r-Rıdaviyye li'l-Ulumi'l-İslâmiyye, 1998.
- Maverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyad b. Abdulmaksud b. Abdurrahim, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- Mâturidî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Ebû Mansûr, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdi Baslum, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mekkî b. Ebi Tâlib, Muhammed b. Muhtar el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ Buluğî'n-Nihâye*, yy., Mecmu'atu Buhusi'l-Kitabi's-Sünne, 2008.

- Mervezî, Ebu Abdullah Muhammed b. Nasr el-Haccâc, *es-Sünne*, Beyrut, Müessesetü Kütübî's-Sekafe, 1408.
- Muhammed Ebû Zehra, *İslâmîda İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, çev. Sibgatullah Kaya, Ankara: Yeni Şafak Yay., t.y.
- Necâşî, Ebu'l-Abbas b. Ali, *Ricâlü'n-Necaşî: Ehadu'l-Usulî'r-Ricâlîyye*, thk. Muhammed Cevvâd en-Nai'nî, Beyrut: Daru'l-Edva, 1408/1988.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali Budeyvî, Beyrut: Daru'l-Kelimi't-Tayyib, 1998.
- Nîsâbü'rî, Ebû'l-Abdullah el-Hâkim Muhammed, *el-Müstedrek alâ's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.
- Nîsâbü'rî, Nizâmuddin el-Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî, *Ġarâibu'l-Kur'ân ve Reġâibu'l-Furkân*, thk. Zekeriyya Umeyrat, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416.
- Nuaym b. Hammâd, Ebu Abdullah, *Kitâbü'l-Fiten*, thk. Semir Emin ez-Zührî, Kahire, Mektebetü't-Tevhîd, 1412.
- Nuveyhiz, Adil, *Mu'cemü'l-Müfessirin min Sadri'l-İslâm hatta'l-Asri'l-Hadır*, Beyrut: Müessesetü Nuveyhizi's-Sekafiyye, 1403/1983.
- Onat, Hasan ve Sönmez Kutlu, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara: Grafiker Yay., 2012.
- Öz, Mustafa, "Şia", *DİA*, 2010, XXXIX, 111-114.
- Razî, Muhammed b. 'Umer b. Hasan b. el-Huseyn Fahrudin, *Mefâtihu'l-Ġayb*, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1420.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed İbrahim, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'ân*, thk. İmam Ebû Muhammed b. Aşûr, Beyrut: Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, 2002.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdulcebbâr İbn Ahmed el-Mervezî, *Tefsiru'l-Kur'ân*, thk. Yasir b. İbrahim ve Ğuneym b. Abbas b. Ğuneym, Riyad: Daru'l-Vatan, 1418/1997.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-Ulûm*, yy., t.y.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddin, *ed-Durru'l-Mensûr fi Tefsiri bi'l-Me'sûr*, Beyrut: Daru'l-Fikr, t.y.
- _____, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâluddin, *Lubâbu'n-Nukûl fi Esbâbi'n-Nuzul*, Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.
- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Abdulkerim b. Ebubekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, yy., Müessesetü'l-Halebî, t.y.
- Tabâtabâî, Muhammed Huseyn, *Tefsiru'l-Beyân fi Muvâfakati beyne'l-Hadisi ve'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru't-Te'arufi li'l-Matbuât, 1427/2006.
- Taberânî, Suleyman b. Ahmed b. Eyyûb Ebu'l-Kasım, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdi b. Abdulmecid es-Selefî, Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1415/1995.

- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tefsiru't-Taberî (Câmiu'l-Beyân an Tevîli'l-Kur'ân)*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2000.
- Tabersî, Fadl b. Hasen, *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Tahran: İntişârâtü Nâsır Husrev, 1372.
- Tûsî, Ebû Cafer Muhammed b. Hasan, *el-Fihrist*, yy., Müessesetü Neşri'l-Fukahâ, 1417.
- _____, *et-Tibyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, t.y.
- Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed, *el-Vasît fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcud vd. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- _____, *el-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitabi'l-Azîz*, thk. Safvan Adnan Davûdî, Beyrut: Daru'l-Kalem, 1415.
- _____, *Esbâbu'n-Nuzul*, thk. Asım b. Abdu'l-Muhsin el-Humeydan, ed-Dimam: Daru'l-İslah, 1992.
- Yılmaz, Musa Kazım, "Tabersî ve Tabâtabaî'de İmamîyye Tefsiri" (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1985.
- Zemaşerî, Cârullah Ebi'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vucuhi't-Tevîl*, Beyrut: Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.